

GJØNGEHØVDINGEN

SVEND POVLSEN

OG

SNAPHANERNE

ET BIDRAG TIL SNAPHANETIDENS HISTORIE

AF

SEVERIN KJÆR

KJØBENHAVN

FORLAGT AF V. PIO'S BOGHANDEL

GRÆBES BOGTRYKKERI

1892

GJØNGEHØVDINGEN
SVEND POVLSEN

OG

SNAPHANERNE

ET BIDRAG TIL SNAPHANETIDENS HISTORIE

AF

SEVERIN KJÆR

KJØBENHAVN
FORLAGT AF V. PIO'S BOGHANDEL

GRÆBES BOGTRYKKERI

1892

Udgivet med Understøttelse af
den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

1643—1645.

Da den svenske Feltmarskal *Lennart Torstenson* den 11 December 1643 pludselig faldt ind i Holsten med sin Hær, stod det danske Folk i første Øjeblik som lamslaet. Det havde vel ikke manglet paa Advarsler om, at Svenskerne tænkte paa Krig; men den danske Regering vilde hverken høre eller forstaa noget, derfor kom Overraskelsen nu, som den kom. Vort Sendebud i Stockholm, den gæve *Peder Vibe* til *Gjerdrup*, var en snild og kløgtig Herre, der fuldt ud forstod at bruge baade Øren og Øjne blandt Svenskerne, hvorfor han ogsaa længe havde anet Uraad; men da han skikkede sine Meddelelser herom hjem til Rigsraadet, lo den mægtige Righofmester *Korfits Ulfeld* ham blot ud og sagde: «*Peder Vibe* til *Gjerdrup* vil nok være en dyb Politikus; han er selvklog og bange og laver selv til Barsel med en Krig». *Vibe* trættes dog ikke, skønt han kun nød Utak for sit Arbejde, han fortsatte ihærdigt med sine lagttagelser, og da den svenske Rigsdag traadte sammen og gav Bevillinger til Krigens Førelse, sendte han atter Advarselsbreve: «Krigen er sikkert besluttet», skrev han hjem, «thi aldrig har Svensken

været saa slesk, som nu». Der blev rigtignok nu sendt nogle Tropper over til Skaane; og der blev talt frem og tilbage om at udruste Flaaden; men det blev ved Talen.

Undertiden kunde den gamle Konge, *Kristian IV*, vel rokkes noget i sin Tryghedstilstand; men snart igen slog han sig til Taals ved Mindet om sine tidligere Sejre over Svenskerne og ved den Tanke, at de dog vare kristne Mennesker, der maatte komme med en Krigserklæring, hvis de vilde føre Krig.

Nu sad Kongen paa sit Yndlingsslot Frederiksborg for efter gammel Skik og Sædvane at fejre den glade Julehøjtid, da pludselig Amtmanden fra Segeberg *Jesper Buchvald* blev meldt. Denne bragte Hjobsposten om Torstensons Indfald. Og Kongen stod skrækslagen. Feltmarskallen, der paa Grund af den Hurtighed og Kraft, hvormed han altid handlede, havde erhvervet sig Tilnavnet «Lynilden», var nu virkelig slaaet ned i Landet som et Lyn. Dog, den gamle Konge rejste sig hurtigt igen og stod trods sine 67 Aar paa ny som den kraftige, omsorgsfulde Landefader, der intet sparede for at redde Riget; hverken Guld eller Gods, Liv eller Helbred holdt han for godt. Saaledes lod han sit Sølvtøj «og andet sligt Knas», som han selv skriver, «døbe om til møntet Sølv ved Møntmesteren». Overalt skulde der spares for at bringe en Hærstyrke paa Benene: Køkkenbetjente bleve afskedigede, Levningerne fra Kongens Bord skulde gemmes til den følgende Dags Maaltid; ja, Kongen tænkte endog paa at lade sit Brød bage i Byen og helt nedlægge Hofbageriet. Det tør nok siges, at alt, hvad Landefaderen virkede for Folk og Rige i

disse Trængselsdage, har haft sin gode Del i, at hans Navn lige indtil vore Dage har beholdt saa god en Klang i alle danske Øren.

Selv Fjenden maatte yde den gamle Kæmpe Beundring for hans Handlekraft og Udholdenhed.

Men Kongen stod saa godt som ene. Han sled utrættelig for at danne et Forsvar; men imidlertid stod hans Raad tvært og vrangvilligt; intet vilde det gøre. Det faar det Skudsmaal af den østerrigske Gesandt, «at det hellere lader sig søndertrampe af Fjenden, end bringe i Orden af sin Konge». Rigsraadet regerede, og ved Haandfæstningen var Kongen berøvet saa godt som al Magten og skulde staa Raadet til Ansvar for sine Handlinger.

Da, som Forvirringen var størst, kom en svensk Herold den 13 Februar 1644 med Kundgørelse om Aarsagen til den Krig, som Fjenden havde aabnet for allerede to Maaneder siden. Det kneb haardt med at faa Penge til at føre Krigen for, saa meget mere, som det meste og bedste Jordegods var skattefrit i Adelenes Hænder; men Kongen skrabede sammen, hvor han kunde, baade hos Borgere og Adelsmænd. Og det skal mindes, at det var betydelige Laan, Adelen ydede, saa betydelige, at i 1650 havde Danmarks Riges Adel endnu en Fordring hos Kronen for Forstrækning udi Krigstid paa 400,000 Rdl.¹⁾ Ud paa Sommeren 1644 blev der endelig paa et Stændermøde i Jylland givet nogle Bevillinger, saa tre Hærafdelinger kunde stilles i Marken. Rigsmarsken *Anders Bilde* stod i Jylland med den ene

¹⁾ Chr. Bruun: Gunde Rosenkrantz S. 29.

Deling, og Kongens tvende Svigersønner, *Hanibal Sehested* i Norge og *Ebbe Ulfeld* i Skaane, førte de to andre. Men meget af Mandskabet var uøvede Folk, og der var følelig Mangel paa Befalingsmænd; hvorfor Torstenson ogsaa snart slog Rigsmarsken, saa denne maatte trække sig tilbage over til Fyn. Og Jylland laa nu aaben for Fjenden, der sendte Oberst *Helmuth Wrangel*, kaldet «Gale Wrangel», med 3400 Ryttere højere op i Landet.

Svenskens Plan gik ud paa, at Torstenson skulde tage Jylland og derefter Fyn, og imidlertid skulde den kloge og forsigtige Feltmarskal *Gustav Horn* gøre Indfald i Skaane, erobre dette Landskab og derpaa gaa over til Sjælland for her at mødes med Torstenson, saa begge i Forening kunde tage denne sidste Rest af Danmarks Rige. Skulde denne Plan lykkes? Den gamle Heltekonge var rastløs. Han drog ud og vandt sig et nyt Blad til sin Sejrskrans i Slaget ved Kolbergerhejde; men han kunde dog ikke gøre Mirakler. Landet stod i Vaade; thi Fjenderne trængte sig sejrende frem baade i Vest og Øst, i Jylland og Skaane. Og at Adelens Magttid var omme, det var synbart nok. Den kunde ikke hjælpe; thi dens gamle Sundhed og Styrke var for en stor Del gaaet tabt og forødt under de gode Dages Gilder og Jagter med Dobbelt og Drik, og den agtede næppe paa Varslerne om, at andre snart maatte nødes frem til at lægge Hænderne paa det Ror, som den ikke længere selv gad holde fast paa.

Under disse Forhold var det, at Borgere og Bønder i flere Egne af Landet rejste sig for at værgе Hus og Hjem og gøre Fjenden al det Afbræk, de formaaede. Det var særlig i de Egne af Landet, hvor Folkene alt

forhen havde vist, at de ikke gerne bøjede Nakken under noget Fremmedherredømme eller Trælleaag, men paa Nødens Dag hellere satte Livet paa Spil og gik i Døden, end godvillig lod sig træde under Fødder. Her var det, at de nu atter paa ny rejste sig til Modstand. Det var de frihedselskende og kække *Ditmarskere*, de sejge og haarde *Vendelboer* samt de stridbare og snilde *Gjønger*, der førte Krig paa egen Haand, idet de samlede sig i mindre Flokke og fra deres Skjul i Moser og Kær, bag Høje og Bakker eller i Skov og Krat gjorde Udfald paa de forbigående Fjender. Disse *Snaphaner*¹⁾, som Svenskerne kaldte dem, vare som oftest heldige i deres Foretagender og tilføjede Fjenden et meget stort Tab, hvorfor ogsaa Svenskerne uden Skaansel og med udsøgt Grumhed pinte de iblandt dem til Døde, der bleve deres Fanger.

¹⁾ *Snaphane* var efter «Vidensk. Selsk. Dansk Ordbog» oprindelig Navnet paa en Art Bøsse eller Muskedonner, der fik dette Navn af Hanen i Laasen og dennes hurtige Bevægelse. Senere gik Navnet over paa enhver Partigænger, der var udrustet med en slig Bøsse. Og til sidst kom Navnet *Snaphane* til at være lig med en Røver, saa *Snaphane* og *Stratenrøver* stilles sammen som ensbetydende Ord.

Det er Svenskerne, som fra først af giver de ovenførte Friskaremænd i Landets forskellige Egne Navnet *Snaphaner*, og de fortsætte med dette Navn trods Friskaremændenes egne og alle andres forskellige Betegnelser. Fra Svenskerne er Navnet *Snaphane* først siden hen som Laan gaaet over i vor Historie. Maaske de have dannet Navnet efter det gamle Ord *Sohane*.

Ditmarskerne.

I Ditmarsken og i Holsten rejste Bønderne sig straks efter Fjendens Indrykning; de vare paa Færde aarle og silde og gjorde Svenskerne ikke ringe Afbræk. Især fra Keltenkirchen og Ulzburg vandt Folkene sig under Navnet *Moorbønderne* et godt Lov som dristige Partigængere; men samtidig med dem kæmpede ogsaa de «*holstenske frie Knegte*», der dannede et i 6 Roder delt Korps paa 169 Mænd. Korpset var indrettet af Amtmanden paa Segeberg *Jesper von Buchvald*¹⁾ og dennes Ridefoged Herman Hatten. Der var givet Korpset den Opgave, stedse og overalt at holde et vaagent Øje med Svenskerne, at afskære deres Tilførsler til Lübeck og Hamburg, forfølge Fjenderne, deres Medfølgere og Spejdere samt udrydde disse. Og der var herfor lovet de frie Knegte gode Kvarterer, rigeligt Forraad af Kugler og Krudt og — hvad der sikkerlig stod som det stærkest forjættende — efter Fjendens Fordrivelse skulde de nyde Frihed for Vornedskab.

Deres Hjemstavn var for største Delen Landsbyerne Kattendorp, Schmalfeld, Wakendorp, Vinzier og Heidmühlen, der alle ligge om ved Segeberg.²⁾ De tvende

¹⁾ Buchvald var Sønderjyde og ejede Skovbølgaard i Fjeldsted Sogn.

²⁾ Efterretningerne om «*die Holsteinischen freien Knechte*» ere givne af den svenske Generalauditor Abraham Reinhard i et lille Skrift fra 1645. Han har sin Kundskab efter Udsagn af 8 Fanger fra dette Korps; hvilke Fanger af Svenskerne bleve radbrækkede fra neden af, medens Anførerne bleve spiddede. Her efter: Neues Staatsbürgl. Magaz. I, 881, sml. II, 173—76.

Hobe af Friskaremænd havde deres bedste Støtte i Glückstads Besætning, hvor den rolige og besindige Grev *Kristian Pentz*¹⁾ som Kongens fuldtbetroede Mand sad som Landsstyrer, medens den kække *Georg Steinberger* var Kommandant. I et lille Skrift fra 1646, senere kaldet «*Glückstadts Dagbog*»²⁾, finder man en Skildring af hin sørgelige Tid, med Efterretning om flere af Friskaremændenes eller Snaphanernes Bedrifter. Det fremgaar af denne Dagbog, at Svenskerne et Par Gange efter deres Indtrængen i Holsten sendte streng Befaling til Krempe og Itzeho om Overgivelse; men begge Steder begærede og fik de 24 Timers Betænkningstid, hvilken Tid de benyttede til at skikke Bud til Grev Pentz i Glückstad. Pentz sendte Hjælp til Krempe; men Itzeho var da allerede indtaget af Svenskerne. Nu kom en trang Tid. Fjenderne sværmede om overalt og plyndrede for Fode væk, saa der fandtes ikke det Sted, hvor Folk kunde være i Fred og Frelse med Liv og Gods. I disse Trængselsdage syntes ingen Redning mulig, uden Gud i Himlen vilde bringe den; brændende Bønner steg op til den alkærlige Fader, og Grev Pentz befalede den 22 December, at der for Fremtiden skulde holdes en Bods- og Bønnetime fra Kl. 7—8 hver Fredag i Glückstad. Ind i det nye Aar bleve Svenskerne endnu værre end forhen, de anholdt og

¹⁾ Grev *Pentz* havde 1634 ægtet Kongens naturlige Datter *Sofie Elisabet*; han var fra 1635 Guvernør i Glückstad og fra 1639 tillige Amtmand i Steinburg. 1649 blev han Amtmand i Flensborg Amt, men blev snart derpaa sindssyg og døde som saadan 1652.

²⁾ Her efter Uddrag af Skriftet: Neues Staatsbürgl. Magaz. I, 872, o. s. v.

fangede hver Adelsperson, de kunde træffe, og udplyndrede alle Ridderslottene.

En enkelt Gang skete vel et raskt Træk fra dansk Side. Som et lysende Eksempel herpaa kan nævnes, at den gæve Kommandant *Steinberger* engang med 60 Mand ved Nattetide overrumplede og tog 15 Fanger, mange gode Heste og et anseligt Bytte fra den svenske Oberst Dørffling, der plyndrede og daglig inddrev Ydelser i Egnen omkring Schenefeldt, hvor han havde sit Standkvarter. Ved saadanne Lejligheder vare Snaphanerne raske og villige Deltagere. Saaledes ogsaa den 19 Januar, da Itzeho toges ved en Nattevandring over Isen, hvorved Fjenden fuldstændig overraskedes. Den svenske Major sprang op af Sengen, da han hørte Alarmen, fik en Slaabrok kastet paa sig og sneg sig over Isen til Breitenburg; men alle de øvrige bleve tagne til Fange: Oberstløjtnant Frølich og hans Kæreste, en Ritmester, en Løjtnant og 250 menige Soldater, hvorhos der toges 20 sorte Standarter og ikke mindre end 1200 Heste.

Men den 24 Februar toge Svenskerne Itzeho igen; saa Lykken vendte sig brat.

Den 29 Marts udførte *Moorbønderne* deres første større Bedrift paa egen Haand. De havde lagt sig i Baghold og slog en Deling af Generalmajor *Mortaignes* Tropper, tog til Fange en Kaptajn løjtnant, en Løjtnant, en Kornet og syv Dragoner, der alle vare ilde tilredte, eftersom de havde forsvaret sig vel. Byttet var rigt: to Vogne med Krudt, to med 150 Par Støvler, 150 Sadler, 100 Par Pistoler og nogle lange Bøsser med Remme, en Vogn med Vin, Pommeranser og to Tønder Østers; blandt Byttet fandtes endvidere en Klædning med Guld-

broderier, et kostbart udsyret Akselskærf, to Sølvskaale, en Guldkæde og to Guldarmaand, samt endnu en Pakke Breve til Feltmarskal Torstenson. Netop samme Dag, som alt dette indbragtes til Glückstad, kom Ærkebiskoppen af Bremen — den senere Kong Frederik III — til sin Svoger Grev Pentz der i Byen og kunde saaledes straks glæde sig ved Synet af det rundelige Bytte, som Moorbønderne havde bragt hjem fra Kampen.

Men dette var ikke deres eneste Bedrift. Een af de værste Røvere blandt Svenskerne var Oberst *Slebusch*, der drev sit Uvæsen i Egnen om Ribe. Efter et Tingsvidne¹⁾ laa han i længere Tid i Birkelev, omtrent en halv Mil fra Ribe i Vodder Sogn, hvor han plyndrede og røvede for Fode væk, snappede blandt meget andet ogsaa en stor Del Stude, som han lod drive mod Sonden. Men han fik kun ringe Fornøjelse af sit Røveri; thi Moorbønderne, der stadigt vare paa deres Post, tog 3 April ikke mindre end 350 Stude fra ham, som de Dagen efter førte til Glückstad, og hvorfor de i Belønning fik 1000 Rdl. Faa Dage efter bortsnappe de i Nærheden af Oldeslo over 1000 Stude fra Fjenden. Den største Part heraf førte de ind til Glückstad; men i Resten gjorde de sig selv betalte for den lykkelige Fangst; da de ikke vare fuldt tilfredse med den Belønning, de fik for deres første Bytte. De havde denne Gang været ude med 80 Mand, men delte i to Hobe, saa at de 40 af dem ene havde taget Studene, medens de øvrige havde søgt at træffe Fjenden ad en anden Vej.

Grev Pentz vilde nu give dem uddannede Officerer

¹⁾ P. Adler: Byen Ribe V Saml. 21.

til Førere og en egen Fane; men det vilde Moorbønderne paa ingen Maade gaa ind paa. De vilde være deres egne Ledere og Førere, sagde de, og ikke staa under nogen fremmed Hovedsmand.

Imidlertid vare *de holstenske frie Knegte* ikke heller ledige. Den 18 April indbragte de til Glückstad to Fanger og 10 Heste, de otte Ryttere havde de skudt. Hos Fangerne fandt man hemmelige, betroede Skrivelser fra General Königsmark, Axel Lilie og Oberst Dörffling. Men de frie Knegte klagede ellers over, at den kejserlige Armé, der førtes af von Hatzfeldt, slet ikke vilde komme dem til Hjælp under deres Sammenstød med Fjenden. Senere hen paa Aaret, den 22 Juni, indbragte de 6 Fanger og et meget stort Bytte til Glückstad, Træfningen havde denne Gang staaet i Nærheden af Kappeln, hvor de foruden at gøre Fanger havde fældet over 50 Mand. Den 26 Juni vare de ude efter den før omtalte slemme Røveroberst Slebusch, der kørte med et helt Læs røvet Gods. De frie Knegte snappede baade Kusk og Vogn, skød tre Mænd deri, dræbte ti Ryttere af hans Følge; men selv slap han bort med den øvrige Bedækning.

Friskaremændene vare stadigt paa Færde, dels paa egen Haand og dels med Besætningen fra Byerne, hvem de ydede god Støtte paa deres Udfarter. Da saaledes Major Günter den 3 Maj skulde drage ud fra Neumünster med 600 Mand for at overraske Fjenderne, ventede han paa sikker Støtte fra *Snaphanerne*, som Friskaremændene ved denne Lejlighed benævnes for første Gang. De kom ogsaa. Men da Svenskerne havde faaet Nys om Udrykningen og stillede sig i Marken, gik

Günter tilbage uden at vove et Angreb. Siden hen rykkede Snaphanerne ud paa Strejftog sammen med den Mand, som de helst gad følge, den kække Kommandant i Glückstad, Steinberger; og denne Gang havde de bedre Lykke med sig. Det var i Begyndelsen af Juni, at det var bleven kundbart, at Svenskerne nu følte sig saa trygge og sikre i Itzeho, at Kommandanten Oberst Brandeshagen endogsaa var rejst bort til Torstenson i Rendsborg. Grev Pentz besluttede da at prøve et Angreb paa Byen for om muligt at tage den ved Overrumpling, og i den Hensigt befalede han den 4 Juni Steinberger at føre en Deling derhen. Steinberger, der ellers altid gik frem straks uden Betænkning, gjorde dog denne Gang en Del Indvendinger og mente, at Foretagendet var for voveligt; men da han erindrede sig, at Moorbønderne heller end gerne vilde gaa med paa Toget, indlod han sig dog trøstig derpaa og gik rask løs paa Sagen ved en hurtig March gennem Wilstermarsken. Da Steinberger den 5te om Morgenens tidligt var naaet frem, skjulte han sig med sine Folk i nogle Huse i Altstadt nær ved Porten. Og saa saare Vagten ved Daggry havde aabnet Porten, gik to af hans Livtjenere, forklædte som Sælgekoner, den ene med en Kurv Salat og den anden med en Kurv Æg, tilligemed en Tømmermand, der bar sin Økse paa Armen, alle tre hen til Porten for om muligt at skyde Portvagten ned eller støde den i Vandet og derefter give Løsenet til Angreb. Idet de nu, den ene efter den anden, snege sig ind gennem det snævre Portrum, stødte de paa den første Skildvagt, der ikke vilde lade dem passere, men tog Øksen fra Tømmermanden. Ved den Støj, som

opstod herover, kom Vagtmesteren til, og idet han strøg Salatbæreren over Ansigtet, sagde han: «Du er mig dog et sære Stykke Kvindfolk!» Men denne, der ikke var tabt bag af en Vogn, greb hurtigt Pistolen, som han havde skjult under Forklædet, og skød Vagtmesteren ned paa Stedet. Kammeraterne derude hørte Skuddet, kom løbende til og overmandede Portvagten, nedskød enhver, der satte sig til Modværge, og snart var Fæstningen besat. Om Eftermiddagen vendte de tilbage ad Glückstad til med over 400 Fanger og et rigt Bytte af Heste og alle Slags Krigsfornødenheder, deriblandt flere Kanoner og otte Faner, fire sorte og fire blaa, hvorpaa der var udsyet baade Guldsepter og Krone. Den tilbageladte Besætning indbragte Dagen efter endnu 90 Mand, og oppe i Skanserne fandtes fire Kanoner og 40 Par Pistoler, som Svenskerne under Angsten og Skrækken vare løbne fra.

Med stor Glæde og Tak modtog Prins Frederik, der endnu opholdt sig hos Svogeren Grev Pentz i Glückstad, den 6 Juni her de otte vundne Faner.

Hen i August hed det sig, at nu var Svenskerne dragne ud af Landet, rigtignok først efter at de forud havde afbrændt Segeberg Slot ved Kalkbjærget til Straf, fordi Snaphanerne til Stadighed havde søgt og haft deres gode Tilhold der. I Virkeligheden drog Torstenson ogsaa bort i Slutningen af Maaneden; men han sendte straks derefter Wrangel frem med 2000 Ryttere og 500 Fodfolk. Wrangel følte sig dog ikke rigtig sikker noget Sted; thi baade Snaphanerne og de danske Soldater vare efter ham alle Vegne. Den 5 September kom de danske Dragoner saaledes uforvarende over en

større Deling af hans Folk og bortsnappede 200 Ryttere; over hvilket Tab han blev saa rasende, at han lod nedbrænde flere Huse i Elmshorn og Horst. Men ogsaa Moorbønderne gik dristigere frem, da de mærkede, at Svenskens Hovedstyrke var borte, og de beredte sig til at overfalde og udjage Resten af Fjenderne fra Ditmarsken. De fandt og fangede snart en Feltpræst og tre sovende Soldater, som de bragte til Glückstad til ligemed den Tidende, at Svenskerne havde i Sinde at foretage et Overfald paa Byen. Den 8 September om Morgenen lod Wrangel sig ogsaa ganske rigtig til Syne udenfor Byens Porte; men han fik en saa varm Modtagelse, at han straks drog bort igen.

Endnu den 23 Marts 1645 bragte de frie Knegte Fanger ind til Glückstad. De havde nedlagt 24 Svenskere, førte 11 med sig, som de ønskede udvekslede mod nogle af deres Kammerater, der sadde fangne paa Tritttau. Deres Bøn kom dog efter al Sandsynlighed for sent; thi Kammeraterne, som de vilde have udløst hos Fjenden, vare sikkert de samme Fanger, som Svenskerne havde ladet lide den skrækelige Død, at radbrække dem fra neden af, medens deres Anfører blev spiddet.

Fra nu af og indtil Brømsebrofreden høres der intet mere, hverken om Moorbønderne eller de holstenske frie Knegte. Deres Gerning var endt, Kampen forbi. Og det skal mindes, at det var en haard Strid, de havde ført; thi det kan ikke nægtes, at Modstanderne vare Krigere, der, skønt Fjender og Røvere, dog vare Folk, der udviste en særegen trodsig Kækhed og en mageløs Raskhed og Sikkerhed; thi ofte led de vel betyde-

lige Nederlag, men saa snart der igen viste sig et nyt, rigt Bytte, var ingen Hindring stor nok til at afholde dem fra at gaa frem paa ny. Imod disse øvede Krigere var det, at de indtil da med al Krigsvæsen uvante Moorbønder havde taget Kampen op. Og naar de saa dog alligevel ofte bragte Sejren hjem, da var det Kærligheden til Frihed og Fædrethjem, der gav dem Mod, Snildhed og Styrke til at blive Sejrherrer.

Dunkle Sagn minde om den Modstand, som Jyderne paa flere Steder rejste mod den haarde Fjende, der vilde berøve dem deres Ejendom; men der findes tillige sikre Efterretninger om, hvorledes Folket dels ved List og Snildhed, dels ved Udholdenhed og Kraft har stræbt at værgе Liv og Gods. I Byen *Gettorf* i Sønderjylland viste saaledes Diakonen *Zetnicus* sig som en snild og foretagsom Mand, der opildnede og støttede Bønderne i Nødens Dage. Fjenden havde allerede vist sig her i Slutningen af 1643, og straks flygtede Adel og Godsejere fra Egnen; men da Undertrykkerne kom igen i 1644, plyndrede de ikke alene Byen, men ogsaa Kirken, og den ene haarde Forfølgelse vekslede med den anden, Plyndringen var saa eftertrykkelig, at endog Hungersnød stod truende for Døren. Den 25 Marts 1645 kom endelig en Dragonkaptajn og fordrede under de haardeste Trudslер et stort Krigsudstyr og en høj Brandskat; og de fire Ryttere, der fulgte ham, stillede ligeledes alle Slags Fordringer op. Indtil da havde *Zetnicus* staaet Sognefolkene bi med Raad og Daad, ført dem til Modstand mod Fjenden, afværget mangel Fare for Byen

og den enkelte Mand, holdt mange Ulykker, især den truende Hungersnød, fra Døren; men nu maatte han drage bort for at bringe sin gamle syge Svigerfader, Sognepræsten Rungius, sin Hustru og sine Børn i Sikkerhed.

Medens Diakonen var borte, skaltede og valtede Fjenderne rigtig efter Behag. Især viste en Oberst Joakim Ehud, der laa i Frederiksort, sig uhyre rovbegærlig. Alt, hvad der havde mindste Værdi, i Husene som i Kirken: Bræder, Vinduer, Døre, Kirketøjet, Døbefadet, ja, selv Kobberligkisterne lod han bortføre; og da der ikke var mere at finde nede i Kirken, begyndte han paa at lade sine Folk pille Kobberet af Kapellets Taarn. Imidlertid var *Zetnicus* vendt tilbage til Gettorf, og han fik det endnu ved Klogskab og Snilde bragt dertil, at Røveren lod den Del af Rovet, der tilhørte Kirken, blive tilbage.¹⁾

I *Andsager* Sogn, Østerhorne Herred, gaar der Sagn²⁾ om, at Bønderne her i den fattige Jydepotteegn havde drevet deres Kreaturer ud paa de store Heder mod Øst, for at de skulde være Fjenden ude af Øje. En svensk Deling opdagede alligevel Kvæget, saa Bønderne maatte rykke frem til Forsvar. Striden skal efter Sagnet være bleven afgjort ved Tvekamp, i hvilken den stærkeste blandt Bønderne fældede Svenskernes Anfører. Og for ikke mange Aar tilbage skal der i Sagnet endnu have levet en Efterkommer af den gæve Sejrherre fra

¹⁾ Neues Staatbl. Magaz. I, 686.

²⁾ P. Adler: Byen Ribe V, 60.

Tvekampen, hvorhos der i Familien opbevaredes et Sejrsminde om den mærkelige Heltebedrift.

Bønderne i *Aarre Sogn* i *Skads Herred* grebe ligeledes til Vaaben. Og for at vente paa en svensk Røverflokk, der var ude paa Plyndringstog til Lunde Kirke, lagde de sig en Dag i Baghold ved Hjortkær Bro. Her overmandede de Fjenden, skød seks Mand og fandt i Sadelposen hos den ene af disse baade Kalk og Disk, der var røvet i Lunde Kirke.¹⁾

Det var dog ikke alene Bønderne i det enkelte Sogn, der holdt sig vaagne. Efter Tingbogen ser man, at alle Herredsmændene vare paa Benene, saa de den 3 Juni 1645 vedtog paa Herredstinget, at de vilde holde Vagt mod «Plyndreryttere og Partier». Sognebeboerne fik anvist deres visse bestemte Mødesteder, hvor der hver Dag skulde stille ti føre Karle, som havde at holde Vagt til næste Dags Middag. Saa mange, som muligt var, skulde give Møde med lang Bøsse; men forsømte nogen helt sin Vagt eller viste Ulydighed mod Vagtmesteren, da faldt en saadan i en Bøde paa 1 Rdl.²⁾

Vendelboerne.

Vendelboerne, der fra gammel Tid af havde godt Lov paa sig som faste og støtte Krigsmænd, der ikke vilde fly, men hellere gik i Døden, end de skulde lade sig trælbinde af Fjender, havde ogsaa rejst sig i 1644,

¹⁾ O. Nielsen: Skadst Herred S. 92.

²⁾ s. St. 93.

og de havde valgt den gamle, mærkelige Bondemand *Lars Dyrskjød*¹⁾ til deres Fører. Denne havde allerede i Aaret 1627, da Kejserens Tropper gjorde Indfald i Jylland og den 1 Oktober kom til Aalborg, været Bøndernes Fører og Kaptajn der paa Egnen; men Vendelboerne gave sig den Gang uden Modstand, da de indsaa, at det ikke vilde nytte dem at sætte sig til Modværge. *Lars Dyrskjød* har selv optegnet, hvorledes det gik ham, efter at han havde nedlagt sin Førerpost; det hedder herom i hans Optegnelser²⁾: «Efter mine Uvenners Klagemaal for Oprør, jeg skulde gjøre mod Fienden ved Hals, som mig usandfærdelig paasagdes, blev jeg den 2 Juni 1628 taget til Fange af Fienderne og ført

¹⁾ R. Nyerup i *Borger-Vennen*, 11te Aargang 1799, Side 365, o. s. v.: *Lars Dyrskjød* var født af Bønderfolk den 25 December 1560 i Vengkir (nu: Vinkel?) i Hoffee Sogn i Vandfuld Herred i Harsyssel. 18 Aar gammel kom han til at tjene Jørgen Fris til Vadskjærgaard; men ved Kong Kristian IV's Hylding i Viborg 1584 kom han fra denne Husbond i Tjeneste hos Rigens Marsk og Admiral Peder Munk til Estvadgaard. 1559 var han i Skotland med sin Herre og Husbond, «som indførte did Prinsens Søster, Frøken Anne, Kong Friderichs Datter, som fik til Ægte Kong Jacob VI af Skotland; og leed de megen Farlighed paa Søen, dog kom frem næst Guds Hielp; og Kong Jacob selv kom til Opslo i Norge og medfølgede Hendes Majestæt ind».

1599 ægtede han Karen Nielsdatter, der i 12 Aar havde tjent Peder Munks Frue, Karen Scheel, for Fruerpige, og de kom til at bo i Ørum i Jerslef Herred. Han blev siden Kirkeværge til Ørum Kirke, som han paa sin egen Bekostning lod pryde med ny Altertavle og Prædikestol. I Oktober 1628 giftede han sig anden Gang, 68 Aar gammel, med en Pige paa 19 Aar; med hende havde han fornævnte Søn Peder Dyrskjød.

²⁾ s. St.

til Sæbye, hvor jeg i elendig Fængsel og gruelige Pinseler nogle Gange ynkkelig og uskyldig blev med-handlet; og maatte sligt udstaae indtil 29 August, saa hjalp Gud, og ingen andre Venner, at jeg kom løs».

Om den sidste Kamp, 1644, fortæller Sønnen, *Peder Dyrskjot*, kaldet «den lærde Bonde», der var 14 Aar gammel, da Faderen faldt, følgende¹⁾: «1643 mod Vinteren droge de Svenske under Thorstenson ind i Jylland. 1644 den 17 Januar kom et Partie til Aalborg under Oberst Helm Vranghel. Bønderne i Jerslef og Kiær Herred vare om Natten forsamlede i Sundbye for at giøre Modværge. Min Fader, som var Bøndernes Capitein, maatte endelig, hvor gammel han end var, selv med ud. Han sagde da min Moder, mig og mine Sødskende god Nat, taledede derhos om, at han ikke skulde leve og see os mere, bad, vi skulde være for-varlige, og lade een hans Tienestekarl, ved Navn Peder Christensen, være hiemme at forvare hvis Guds Vel-signelse, vi havde. — Da vi ikke for Graad vilde slippe ham, og Bønderne uden for rumsterede, slog paa Trommen og gjorde dem lystige, truede han dem og sagde, de kom ikke saa lystige hjem! Han kiendte de Svenske og Fienden bedre, end de. Saa formedelst Allarm og min Moders Graad græmmede han sig haardt, anvordede noget Sølvtoi i min Haand, og Vandet gik af hans Øine; min Moder græd og neppe kunde tale eller agte noget. Han listed sig da ud, før vi agted, og reed foran Bønderne, som alle fulgte ham.

Dette var imod Dagningen.

¹⁾ R. Nyerup: Borger-Vennen, 11te Aargang 1799. Side 365, o. s. v.

Om Dagen, som var den 18 Januari, var de fornævnte tvende Herreders Bønder slet forbistrede og vilde slet intet forhale, til de andre Herreder kom dem til Hielp. Da var min salig Fader først paa den venstre Fløi med sine foran i Ledet (Geledet); de Svenske kom ligesom udi flyvende, bred Orden til Indringelse, da, efter at Bøndernes første Led mod Svensken havde af-skudt, og de skulde vende dem, da løb og rømte alle de bageste Leder, og de Svenske rendte fort efter dem, saa de, der tog først Løbet, fik største Nederlag. Min Fader, som da var 84 Aar gammel, gik sagtelig bag efter alle de andre, indtil han kom til en Have, næst mod Fjorden. Deri lagde han sig, og med sin Bøsse ihjelskiød tre svenske Ryttere efter hinanden. En Svensker sprang til og med Pistolen i Haanden spurgte ham, om han vilde have Qvarteer? Strax sagde han nei! Men vendte sig og spændte sin Bøsse saa hastig igien, at Hanen slog ham den lille Finger af paa Haanden. Og da skiød Svensken ham imellem hans Skuldre med et Kugelskud, som blev hans Bane.

Dermed faldt han næsegruus ned, befalede Gud sin Sjæl, raadførde endda nogle, som laae i Haven hos ham, bad dem ogsaa, at de vilde lade min Moder det vide, paa hvad Sted han fandtes.

De Bønder, som vare i de første Leder, havde, imidlertid Fienderne løb og hug ned paa Heeden og Marken oven for Sundbye, begivet sig ind i Husene i Sundbye, og der skiød ud, ligesom de saae Svensken kom løbende til, hvorfor de Svenske skiød strax Ild i Husene, saa mange Bønder bleve indebrændte. En 400 Bønder satte Livet til, og nogle 100 bleve saarede,

foruden 90 eller flere, som fangne bleve bortførte til Aalborg Slot og indsat i Fangetaarnet, og der de fleste omkom af Hede, Qvalm og Tørst; og mange aad og beed hverandre, saa ikke uden de yderste ved Muuren beholdt Livet.

Saa blev strax en stor Brandskat Landet paalagt; de tog baade Sølv og Penge. Det allerhøieste skee kunde og var mueligt, maatte man udgive. —

Forblev saa de Svenske stille her i Landet Vensyssel indtil 1 Juni 1644, da drog den største Deel bort ud ad Holsten, undtagen nogle, som bleve indlagte til Befæstning paa Vaargaard og Aalborg Slot. Den 21 Juli kom 12 af kongl. Majestæts Skibe ind til Aalborg under Capitein Vogn Vognsen til Steenshede. De Danske satte i Land og beleirede først Vaargaard og siden Aalborg Slot, som begge strax overgave sig. Oberst Wrangel drog siden ind i Jylland, indtil Randers, og indqvarterede sin Armee; men eftersom Hertug Friderich og Rigens Marsk fulgte bag efter ham, frygtede han sig og rykkede tilbage ad Holsten til igien og efterlod stor Proviant og Bagage, som de i Randers og derom altsammen beholdt.»¹⁾

¹⁾ *Peder Dyrskjød*, der har givet denne Beretning om sin Faders sidste Dage, var født i Aagaard, Ørum Sogn, Jerslev Herred i Vensyssel den 10 April 1630. Hans Fader var da 70 og Moderen Maren Pedersdatter 20 Aar gammel. I sin Ungdom blev han holdt godt frem baade til Læsning og Skrivning, saa han allerede 1645 kunde faa Tjeneste paa Skriverstuen i Aalborg hos Raadmand *Rasmus Jensen Holst*, der var Skriver paa Aalborg Slot. Men da denne hans Husbond døde 1647, kom han over til *Find Nielsen Trellund*, Borgemester i Kjøbenhavn. Her fik han

Gjøgnerne.

Det dygtigste og dristigste Folk blandt Skaaningerne var Gjøgnerne, der boede i de to nordøstligste Herreder af Landet. Jorden var her fattig og duede kun lidet til Sædavl, saa der maatte købes Brødkorn; men her fandtes mægtige Skove, saa der var Overflod af Tømmer; Bødker- og Træskaarbejde trivedes, og der indvandedes baade Tjære, Beg og Potaske, her dyrkedes Humle og Frugt og dreves en betydelig Biavl. Gjøgnerne, der vare snilde paa Haanden, førte et sparsommeligt Levned og vare gode Husholdere, levede derfor et lykkeligt

imidlertid en Benscade, som han ikke kunde faa lægt der, og han blev saa svagelig, at han allerede i Foraaret 1648 maatte forlade sin Tjeneste og tage hjem til Jylland igen. Sin Benscade fik han dog lægt straks efter Hjemkomsten af Mestermændene i Aalborg, Mester *Bendix*; hvorefter han i halvfjerde Aar tjente paa Vrejlev Kloster hos Fru *Ide Gjoe*, sal. *Jens Juels* til Lindebjærg, hvis egen Dreng og Haandskriver han var. I hans Tjeneste her paafaldt der 1650 saavel ham som andre Gaardsens Folk en haard Sprinkelsot; og da han endelig kom sig for den Sygdom, slog der sig Tunghørelse til, hvorover han nødtes til at forlange sin Afsked, som han da ogsaa fik 1651 i November. Af og til kom hans Hørelse igen; men det varede længe, før han blev helt helbredet. I 1652 var han dog saa rask, at han kunde tage Plads som Underskriver hos Fogden paa Aastrup, hvor han forblev en Snes Aar.

Saa vidt *Peder Dyrskjød*s egne Optegnelser. Men af hans Breve ses, at han siden har faaet en Bondegård i *Kneroe* og er bleven gift. Han levede her som Bondemand og drev sin Avling, indtil han formedelst Alderdom maatte afstaa Gaarden til sine Børn; fra den Tid af ofrede han sig ganske til Læsning og Granskning, og førte desuden fra nu af lige til sin Død en levende Brevveksling

Liv¹⁾. Fremfor alt udmærkede de sig som duelige Vaabensmede²⁾, saa deres Bøsser, de fortrinlige Gjøngeflinter, som de kaldtes, bleve søgte og købte af Folk langvejs fra. De forstode da ogsaa selv til Gavns at bruge deres Bøsser, hvortil deres Hjemstavn gav dem rig Lejlighed; thi her i det bjærgagtige Landskab med Skov, Moser og Kær var der fuldt op med Vildt. Paa andre Steder i Kongeriget var det i hine Tider en farlig Sag for Bonden at øve Jagten; men til disse vidtudstrakte og folketomme Egne formaaede hverken Kongens eller Adelens Haand at naa frem. Gjøngerne

med Biskop *Jens Bircherod* i Aalborg. Tidt beder han om en og anden Bog, og faar ofte saadanne sendt fra Biskoppen. I Januar 1699 skriver han saaledes til Biskoppen fra *Knerøe* i Jerslev Sogn og fremsætter Ønsket om at kunne faa Peder Syvs 200 Viser, da hans Datter har faaet Lyst til samme; selv vilde han sætte rent Papir i og derpaa optegne nogle *sande*, historiske Viser, som han har; deriblandt een om Slaget ved Sundby, hvor hans Fader faldt 1644. Ofte omtaler han i sine Breve Præsten *Frans Michelsen Vogelius* i Aasted († ^{19/11} 1702), der ejede en stor Bogskat, var en flittig og lærd Historiegransker og velvillig kom Dyrskjøt i Møde med Boglaan. 1702 skriver Dyrskjøt, at Hjørring By i 1643 sendte 30 unge Mænd og Karle mod de Svenske, hver Mand med Hest, en god lang Bøsse og øvrige Udmundering; men de bleve slagne ihjel for Sundby og mistede alt, baade Heste, Sadler og Bøsser, saa kun fire kom løbende hjem den 18 Januar. Endnu i Februar 1704 skriver Dyrskjøt til Biskop Bircherod. I dette hans sidste Brev fortæller han om, hvorledes han havde staaet i Forbindelse med salig Niels Juel til Bjørnsholm og faaet mangen værdifuld historisk Oplysning fra denne.

¹⁾ Gillberg: Kristiansstads Len. S. 145.

²⁾ Arent Berntsen: Danm. og Norg. frugtb. Herligh. I, 74.

kendte ikke til noget Forbud mod Jagten, men dyrkede baade tidligt og sent denne Idræt med Hjertenslyst. For at opnaa den størst mulige Færdighed i Brugen af Bøssen, bleve de fra Barnsben af øvede i at skyde til Maals. Og der fortælles¹⁾, at Mødrene ofte nægtede deres Sønner Maden for derved at nøde og tvinge dem til uophørlig at øve sig; men ved denne haarde Fremgangsmaade naaede Drengene derfor ogsaa til sidst en saadan Sikkerhed, at de kunde ramme alt, hvad de sigtede efter. I deres indbyrdes Færd vare de yderst stridbare, og baade Kniv og Sværd sadde saa løse i Skeden, at Gjøngerne ofte fandt Lejlighed til at bruge begge Vaaben. Naar ved Gilder eller Samlag et Par unge Karle bleve Uvenner, og det fandt ofte Sted, da nøjedes de ikke med en almindelig Tvekamp, men de spændte sig sammen ved Hjælp af deres Bælter, og derpaa trak de Knivene. Denne ældgamle Kampmaade med Bæltespænding holdt sig lige ned til vort Aarhundrede²⁾. Linné giver i sin «skaanske Rejse» Gjøngerne det Skudsmal, at de ere «de stærkeste, raskeste og muntreste af alle Skaaninger». Og hertil kommer, at de fra Arilds Tid vare berømte for Troskab og Hengivenhed til Konge og Fædreland, Dyder, som de nu igen kom til at aflægge fornyet Prøve paa.

Den 24 December 1643 var der udgaaet en kongelig Ordre til alle Lensmænd i Skaane, Halland og Bleking, lydende paa, at «de straks, og det snarest muligt, skulde mønstre Bønderne, hver i sit Len, og dennom for deres

¹⁾ R. Nyerup: Kong Fr. III. S. 113.

²⁾ Fr. Hammerich: Danm. under Adelsvæld. IV, 66.

eget Gevær i et hvert Herred for sig taksere»; og ellers udi alle Maader rette sig efter enhver Ordre og Befaling fra Rigsraaderne og Slotsbefalingsmændene Hr. Tage Tot til Eriksholm og Hr. Kristoffer Ulfeld til Svenstrup»¹⁾.

*Ebbe Ulfeld*²⁾, der et Aars Tid havde været Slotsherre over Kristiansstads Len, fik Befalingen over de mønstrede Tropper og over hvad, der ellers kunde skrubes sammen til Landets Forsvar. Det var dog kun en ringe Styrke, der kunde stilles paa Benene; hvorfor ogsaa Ulfeld tyede til den Udvej at lade udgaa Opraab til alle Beboerne ved den svenske Grænse om at rejse og samle sig til Modstand mod Fjenden. Og det faldt ikke vanskeligt at faa Skaaningerne til at gaa med i Krig; thi fra gammel Tid af brændte der et bittert Had mellem Nabofolkene her ved Grænsen. Svenskerne fra Smaaland og Vestergotland havde hærget i Bleking, Skaane og Halland, og omvendt havde Danskerne gjort Gengæld ved at hærge de svenske Landskaber. Denne fjendtlige Stemning blev benyttet. Ebbe Ulfeld talte med Almuen, ledede Rejsningen og gav Bønderne Anførere. Det sidste faldt dog vanskeligt nok, da der var stor Mangel paa Officerer. Men Skaaningerne stode dog snart rede til at tage Kampen op mod Fjenden. Og at de tillige vare villige til enhver Tid til for en meget

¹⁾ Skaanske Tegl. 1643.

²⁾ *Ebbe Ulfeld* havde 6 November 1643 ægtet Kongens Datter *Hedevig*, Grevinde til Slesvig-Holsten. Han blev 1652 af Frederik III stævnet til at aflægge Regnskab for sine Len; men da han ikke kunde gøre Rede for sig, gik han til Sverige, hvor han siden førte Vaaben mod sit gamle Fædreland.

ringe Løn at lade sig bruge baade som Sendebud og Spejdere, det fremgaar af Tolderen i Kristiansstad Johan Nordbecks Regnskaber¹⁾. Den 23 December 1643 fik saaledes de tre Karle: Niels Gjønge, Peter Nielsen og Hillerup Olufsen, hver udleveret 5 Rdl. af Tolderen til Rejse og Tærepeng, da de efter Kongens Befaling bleve affærdigede til den svenske Grænse, hvor de, hver paa sine Steder, skulde udspejde, hvad Svensken foretog sig. I Februar 1644 fik otte Karle hver 4 Rdl., da de skulde drage til Grænsen og udsprede Manifeste. I Marts leverede Tolderen 15 Rdl. til Knud Stensen og en anden Karl, der skulde ledsage Major Steffen Timmer til den svenske Grænse og der være ham behjælpelig med Vagt og Udspejden. Og senere hen i Maaneden fik samme Major udbetalt 34 Rdl., der skulde gives til 17 nys indkomne Bønderknegte. Førnævnte Hillerup Olufsen fik 20 Marts seks Rdl. til Rejsepeng, da han blev affærdiget med Bud og Brevskab fra Krigskommissærerne Tage Tot og Kristoffer Ulfeld, «om han dermed kan snige sig igennem Fjenden» til Slotsherrerne paa Halmstad og Laholms Slotte. Endelig faar Niels Vagtmester 12 Juli Lovning paa 50 Rdl. for en Spejderrejse ind i Sverige. De 20 Rdl. fik han udbetalt ved Afrejsen, Resten naaede han derimod ikke at hæve, da han blev tagen til Fange og døde i Fængselet. Men hans efterladte smaa, umyndige Børn, hvem Moderen alt tidligere var bortdød fra, fik dog alligevel senere de 30 Rdl., da, som det hedder derom: Det anses for det

¹⁾ Regnskab fra Tolderen i Kristiansstad. 1643—46.

rette, at Pengene komme Børnene til gode; «thi han havde dem dyre fortjent».

Gjøngerne havde nu samlet sig under Anførsel af Bonden *Bengt Maansson* fra Fagerhult. Og deres første Arbejde gik ud paa at gøre Landevejen, der snor sig forbi Fagerhult over Bakker og Dale og gennem vidt-udstrakte, tætte og mørke Skove, ufarbar; i hvilket Øjemed de af store, sammendyngede Hobe af svære, fældede Træstammer dannede Forhugninger og Skanser. Bag disse Skanser, saavel som inde i Skovtykningen, bag Høj og Krat, og hvor som helst der fandtes et brugbart Skjulested, lagde Bengt Maanssons Folk sig i Baghold for at vente paa Fjenden. Viste der sig saa en svensk Breveller Budbærer, blev han straks nappet; kom en mindre Deling Svenskere dragende gennem Skovbygderne, blev den overrumplet og nedhugget; kom Førselsvogne kørende frem paa Alfarvejen, eller de kom snigende sig frem ad Genvejene, hurtigt bleve de standsede og gjorde til Bytte. Svensken lærte efter kort Tid at kende og bære Frygt for de rappe Gjengeflokkene og gave dem det samme Navn, hvormed de betegnede de raske Moorbønder i Ditmarsken, nemlig *Snaphaner*, og de lagde langt fra noget Dølgemaal paa, hvor meget de baade frygtede og hadede disse Udøvere af den saakaldte «lille Krig», hvorved der tidt og ofte tilføjedes dem større Skade og Fortræd end af det store og regelmæssige Krigsfolk.

I Blekingen havde Bønderne paa samme Maade, som Gjøngerne her i Nordskaane, spærret deres Veje og spækket Passerne ved Grænsen med store Dynger af Træstammer. Og de havde der saa stor Tro til

disse «Braater», som de kaldte Forhugningerne, at de svore paa, «at de skulde nok holde baade Fjenden og Fanden selv ude, naar da ikke Vorherre skinbarlig vilde straffe».

Dog formaaede lige saa lidt Blekingernes som Gjøgernes Mod og Kamplyst at holde Svensken ude. Allerede den 8 Februar havde den kloge og forsigtige Feltmarskal *Gustav Horn* mønstret en Hærstyrke paa om ved 8000 Mand ved Wernamo i Smaalands. Dagen derpaa drog han med sin Angrebshær, der siden hen under Feltoget bragtes op til 14000 Mand, til Markerød, og snart efter gik han over Grænsen. Der var nu to Veje, der kunde vælges imellem for Toget ind over Skaane: Den ene førte til Lund; men den gik forbi Wittsjø Skanse, hvor Ebbe Ulfeld stod med sine Soldater og flere Bønderhobe; det var vel den ligeste og letteste Vej; men dog valgtes den anden: Vejen til Helsingborg, der førte gennem Fagerhult og Ørkellunge Sogne, hvor Bengt Maansson passede paa med sine Gjønger, og hvor der tillige længere fremme paa Vejen ved Franarpe Bro og Pas stode danske Tropper rede til at forsvare Overgangen. Gustav Horn, der havde ladet sit Artilleri blive tilbage ved Jønkøbing, gik alligevel sejrende frem. Gjøngerne kunde nemlig ikke modstaa de store Skarer af øvede Soldater, deres Braater eller Forhugninger gennembrødes, og Snaphanerne maatte trække sig tilbage i Skove og Skjul. Gennem Passet og over Broen ved Franarp turde Horn dog ikke vove sig frem; hvorfor han slog Bro over Rønne Aa ved Sønnersløf og gik over der, uden at Danskerne kunde forhindre

det¹⁾. Ogsaa ved Brohuset over Børst Aa i Skothuse Skov blev der gjort Modstand; idet Bønderne af Færs Herred havde samlet sig her for at gøre Fjenden Overgangen stridig; men efter en haardnakket Modstand blev Bondeskaren dels forjagen og dels nedhugget²⁾. Den 17 Februar drog Horn ind paa Helsingborg Slot, der var helt øde for Mennesker, men vel forsynet med Proviant. I Løbet af en stakket Tid oversvømmede Svensken nu derefter det aabne Land, og Horn satte sig fast i Laholm, Landskrona og Lund, hvilken sidste By han valgte til Hovedkvarter, og hvorfra han forstod at holde udmærket god Mandstugt over sine Tropper. Men han var langt fra i saa rolig Besiddelse af Skaane, at han skulde kunne lægge Hænderne i Skødet og sidde hen i Ro paa sit Herskersæde i Lund. Vel havde Ebbe Ulfeld med sin underlegne Styrke maattet trække sig tilbage til Kristiansstad, og Bengt Maansson til Skovbygderne i Gjøngeherred, men ingen af dem for at krybe i Skjul og sidde stille hen; de vare tværtimod idelig paa Færde med at forfølge mindre Delinger af Svenskehæren, samt gøre Indfald over Grænsen for der at fordre Krigsstyr og Brandskat. Og det kneb for Horn med at holde Forbindelsen med Sverige vedlige, da alle Veje bleve mere og mere usikre. Vel lod han saa, for at holde Alfarvejen fri, fælde eller brænde Skovene til et Bøsseskuds Afstand paa begge Sider af

¹⁾ N. Wessman: Skaanske Handl. II, 82 og Fryxell: Berättelser VII, 265.

²⁾ Ljunggren: Skaanske Herregd. I og II under Øfvids Kloster.

samme; men Hovedvejene vare desuagtet endnu langt fra sikre at færdes paa for Svensken; mangen Budbringer og mangen Førselsvogn blev endnu, som forhen, næppet af Snaphanerne.

Det var ellers et møjsommeligt Liv, som Friskare-mændene maatte henslide i den haarde Vintertid, hvor de døjede baade Sult og Kulde paa de lange Farter ind over Grænsen. Man ser saaledes i Tolderen Nordbecks Regnskab, at «bestalter Kaptajnløjtnant Jens Munk 23 Marts 1644 faar udbetalt 117 Rdl. til 117 Musketere af «Bondeknekte», som nyligen vare indkomne til Kristiansstad fra Markerød og den svenske Grænse, hvorhen de vare kommanderede for at anstikke og ruinere en Del af Fjendens Kruddt og Munition; hvilke Knekte da paa samme ilige Tog vare udi Fødder og Ben af Kulde og Frost meget fordærvede, og derfor hver af dennem een Rigsdaler blev given». ¹⁾ Hvad, der ikke synes at være lykkedes denne Gang, fik Bengt Maansson senere Held til at udføre. Den 6 Maj drog han med sine Friskytter ind over Grænsen til Markerød, bortjog den svenske Vagt, plyndrede baade Forraads-huset og Kirken og ødelagde, hvad han ikke kunde føre med sig, hvorpaa han drog tilbage med et rigt Bytte. Dette Foretagende forblev dog ikke uhævnnet. Gustav Horn, der nu for Alvor var bleven vred, udsendte stærke Rytterskarer, deriblandt Klingspore med 800 Dragoner, som havde streng Befaling ikke alene til at nedhugge alle bevæbnede Bønder, men ogsaa til at brænde Hus og Hjem over Hovedet paa dem, og i

¹⁾ Toldregnskab i Kristiansstad 1643—46.

Særdeleshed skulde de søge at faa taget en grundig Hævn over de Fogder og Førere, der havde staaet Bengt Maansson bi paa Toget ind til Markerød. Klingspore, der tillige skulde hente de i Jønkøbing efterladte Kanoner, drog sejrrig frem, og paa mange Steder overraskede og indhentede hans stærke Ryttertropper Snaphanerne, der, ukendte som de vare med en regelmæssig Strid, bleve overredne og nedhugne i Hundredtal. Bengt Maansson havde dog passet godt paa og hyttet sine Folk. Men da Klingspore var paa Tilbagevejen, kom det til et heftigt Sammenstød mellem hans og Bengt Maanssons Folk; der blev kæmpet med Fortvivlelsens Mod af Gjøngerne, men Friskarernes Rækker bleve tyndere og tyndere, Kamppladsen laa fuld af døde og døende Gjønger, til sidst faldt den gamle Fører Bengt Maansson selv; hvorefter Klingspore med sine Kanoner drog sejrende til Lund.

Gjøngerne nedlagde dog ikke Vaabnene, fordi de havde mistet deres gæve Hovedsmand, de vedbleve tværtimod saa længe Krigen varede at kæmpe som ivrige Fædrelandsforsvarere, og deres sikre Skud fældede endnu efter den Dag mangan Fjende. Men som Følge af denne Folkets sejge Udholdenhed og dristige Deltagelse i Kampen, led de ogsaa fremfor andre af Skaaningerne under Krigens Følger, og efter dennes Ophør var deres Hjemstavn ødelagt og forarmet. Herom bærer blandt andet en Kongeskrivelse¹⁾ af 25 April 1646 til Malte Jul Vidne; det hedder sig nemlig deri: «Eftersom efterskrevne Bønder i Gjøngeherred: Bendt Gundeson, Niels

¹⁾ Skaanske Tegn. 25 April 46.

Tueson, Niels Bentson, Ostrid Mogenson, Tord Nielson, Mogens Valdemarson, Jens Truelsen, Mogens Nielson og Tue Nielsen underdanigst have givet til Kende, hvorledes de af Fjenderne udi forleden Krigs Tid meget skal være ruineret og forarmet og derfor underdanigst fremkomme med Begæring om Fritagelse for den udskrevne Krigsskat»; saa frigives de derfor.

Krigen gik sin blodige Gang. Og Gustav Horn turede vide om, ofte kun fulgt af en mindre Skare; saaledes kom han med blot 100 Ryttere som et Lyn over en Bondehær, der mønstrede ved Anneløf; en Del Bønder toge straks Flugten, men mange bleve ogsaa gjorte til Fanger. Han nøjedes nu heller ikke længere med at pine og plage Bønderne og brænde deres Gaarde ned, Adelsmændene og deres Herresæder skulde ogsaa føle, at han sad inde med Magten. Han begyndte med Eriksholm og rykkede siden mod Iver Krabbes stolte Herresæde Jordberga¹⁾, indtog Gaarden og lod den derpaa udplyndre og afbrænde. Efter Krigen lod Krabbe Gaarden bygge op igen, et Arbejde, der tog 11 Aar, men det var ogsaa forsvarligt gjort. Da Krabbe stod og betragtede de mægtige Stenblokke, som Udlængerne vare rejste af, skal han have udraabt: «Disse Mure skulle nok trodse de Svenske Hundes Ødelæggelse!»

Horn tog Vinterkvarter i og omkring Ystad. Og Svenskerne havde nu hele Skaane inde med Undtagelse af Malmø og Kristiansstad. Paa det sidste Sted havde Ebbe Ulfeld fremdeles sin faste Plads; men han foretog idelig Strejftog ud derfra, og støttet af Snaphanerne

¹⁾ Ljunggren: Skaanske Herregaarde II, 2 og 3 Jordberga.

baade hindrede han Bønderne i og værgede dem, mod at yde Krigsstyr og Skatter til Svensken, eller han opsnappede Fjendens Soldater. Ved Getinge Bro overraskede han saaledes engang pludselig Svenskerne, at han fik Broen ødelagt, og Fjenden maatte fly i Hast. Siden gjorde han et Tog¹⁾ ind i Halland. Det var mest Bønderknegte og Snaphaner, han havde med sig; men med disse overrumplede han dog Oberst Stenboch, der med nogle Tusinde Mand vilde bryde ind i Skaane, jog ham paa Flugt og drev ham ud i et Morads.

Om Foraaret, i Maj Maaned, drog Horn ud af sit Vinterkvarter for at belejre Malmø; men da han hørte, at Kong Kristian i egen høje Person nu førte en Hær paa 11,500 Soldater over til Skaane og rykkede mod Malmø, stak Feltmarskallen Ild paa sin Lejr og forlod Staden. Det var sikkert med tungt Hjerte, at han drog derfra, thi han havde intet sparet for at faa Fingre i Staden, og nu maatte han alligevel drage bort med uforrettet Sag.

Saaledes var Stillingen, da Freden til Brømsebro blev sluttet den 13 August 1645.

Det var kun sørgelige Vilkaar, Freden gav; ingen Dansker kunde være glad derved, og allermindst den gamle Kong Kristian, der havde ofret saa meget og sat Liv og Helbred paa Spil under Krigen. Der fortælles²⁾, at da Ulfeld i Rigsraadets Overværelse forelagde Kristian IV Fredstraktaterne, smed Kongen dem hen til Ulfeld, idet han raabte: «Skriv selv under paa det, Du

¹⁾ Holberg: VI, 247.

²⁾ Suhms ny Saml. III, 224.

har gjort efter dit eget Hoved!» Ulfeld vilde undskylde og forsvare sig, men atter udbrød Kongen: «Aa, jeg bryder mig ikke om din Sludder!» Endelig greb han dog Pennen, skrev sit Navn under, men smed saa Traktaten i Næsen paa Ulfeld med de Ord: «Der har du det, som du har lavet det»!

Men ogsaa Folket følte det, der var sket, som et haardt Slag. Skaaningerne ikke mindst. «Gustav Horns Krig», som de siden kaldte Kamptiden, var vel endt, men den glemtes ikke i lange Tider, Mindet om al den Nød og Elende, som den havde bragt med, havde indbrændt sig med saadan Styrke i de skaanske Bønders Hukommelse, at de endnu hundrede Aar derefter beregnede alle mærkelige Tildragelser i Fædrelandet som i deres eget Liv fra denne Tid — fra «Horns Krig». Allertungest faldt dog sikkert Loddet for Hallænderne, der vare komne under Fremmedaaget; de glemte sent, om nogen Sinde, deres gamle Fæller.

Vare Fredsvilkaarene ikke saa gode, som ønskeligt kunde være, saa havde dog hverken Konge eller Folk noget at bebrejde sig. Kong Kristian havde holdt trofast ud fra først til sidst, og hver enkelt af Landets Børn havde ydet sit — Ditmarskerne, Vendelboerne og Gjøngerne ikke mindst. I den kommende Tid fik derfor ogsaa Kampen, der var ført, et godt Lov. Da Krigen efter Aars Forløb udbrød paa ny, og et Spottedigt¹⁾ nu vil tugte Adelens Udygtighed og trevne Deltagelse i Kampen for Fædrelandet, hedder det i samme Digt om Krigen i gamle Dage, i Kristian IV's Tid:

¹⁾ Kongl. Biblioth.: Ny kgl. Sml. Nr. 1033 c.

«O, danske Afdøde, kunde du opse,
da skulde det gøre dig Harrum og Ve.
Af din Manddom vidste alle vel at sige,
i Styrke og Mod du slet ingen vild' vige.

Du varst din Konge og dit Fædreland
ret huld og saa tro til Land og Vand;
du vidste mod Fjenden saasom en Helt
med Ære at stride i Fæstning og Felt.»

Svend Povlsen.

Den jævne og simple Mand, der — regnet blandt Snaphanerne, som han blev — frem for nogen af sine Kammerater har vundet sig et vel kendt Navn, hvortil der endog knytter sig en vid Sagnkreds om vidunderlige og sælsomme Eventyrbedrifter, er «Gjengehøvdingen» *Svend Povlsen*, der under de følgende Konger naaede at kæmpe sig frem til at indtage en Stilling i Hæren, først som Kaptajn og siden som Major. Som ung Mand var han allerede med her i denne Krig under Kristian IV. Der findes vel ingen Efterretning om hans Deltagelse i Kampen fra selve Tiden, da Krigen stod paa; men Svend Povlsen skriver selv mange Aar efter, nemlig under 20 Maj 1675, til Kong Kristian V, at «han havde tjent kongelig Majestæts Fader og Farfader udi Krigstog og hvervet et Kompagni Dragoner for hver af de salig højlovlige Herrer»; og han gentager det samme senere i et nyt Brev til Kongen, hvorhos han tilføjer, at han har ført sit Kompagni Dragoner imod Kronens Fjender¹⁾. Det er alt, hvad der med

¹⁾ Indk. Sager til Krigskoll. Juni 1675 Nr. 438.

Sikkerhed vides om hans Stilling paa dette Tidspunkt af hans Livsløb.

I vort Aarhundrede er Svend Povlsen af forskellige Forfattere bleven gjort til Anfører for Gjøngerne, og snart siges han at have været Skytte¹⁾, snart Bonde fra Snese By paa Sjælland²⁾. Videst kendt er han dog som «Gjengehøvdingen», hvilket Navn er givet ham i Folkemunde efter Carit Etlars Fortælling «Gjengehøvdingen», der som en livlig og spændende historisk Skildring har vundet sig en særdeles talrig Læsekreds især blandt Ungdommen.

Om Svend Povlsen nogen Sinde har været Fører for Gjøngerne, vides ikke; men at han havde sin oprindelige Hjemstavn i Gjengeherred, synes at bestyrkes derved, at han, da der i 1675 bliver tilstaaet ham en aarlig Pension paa 30 Rdl., ved denne Lejlighed omtales som «gammel Kaptajn Svend Povlsen Gynge»³⁾. Forud for Krigen 1657—60 var han imidlertid Husejer i Halland. Han anfører nemlig i et Brev til Kongen 30 Januar 1666⁴⁾, at han i den foregaaende Krig i «Kongens Tjeneste haver mistet og tilsat al sin Formue og sit Hus udi Haaland». Og Svend Povlsen var paa den Tid gift; han havde ægtet en Enke, der i Ægteskabet havde indbragt blandt andre Børn ogsaa Stif sønnen Niels Lavritsen, der ved Krigens Udbrud var saa gammel og havde en saadan Uddannelse, at han

¹⁾ Repholtz: Stampenborg 46.

²⁾ Faber: Ny Minerva 1807, S. 320—24.

³⁾ Krigskommissariatets Protok. 1675 B, Nr. 20.

⁴⁾ Sjæll. Indl. 30 Jan. 1666.

kunde ansættes som Mønsterskriver hos sin Stiffader, da denne drog i Marken som Fører for sine Dragoner.

Naar for øvrigt Svend Povlsen i saa ung en Alder ikke alene kunde benyttes som Hverver, men ogsaa som Fører i Felten 1643—45 for det af ham hvervede Kompagni Dragoner, hvad han jo, som anført, selv angiver at have været — og at han da ikke kan have været ret gammel, fremgaar deraf, at han endnu i 1673 anføres¹⁾ at have været kun en «midaldrende Person» — saa skulde det synes, at der til en saadan Post maatte kræves i det mindste dog nogen militær Uddannelse, og at man som Følge heraf snarest maatte vente at træffe ham blandt Underbefalingsmændene over Soldaterne i Skaane, Blekingen eller Halland. Der mangler da ikke heller paa Navnere af ham blandt Underofficererne i de nævnte Landskaber, uden at man dog med fuld Sikkerhed kan paavise, at nogen af disse Navnere er identisk med Gjøngehøvdingen. I en Rulle²⁾ over det skaanske Regiment fra 1654 nævnes saaledes ved Adelsens Kompagni, med Peder Bilde som Kaptajn, en Korporal Svend Povlsen, der Aaret efter bliver udnævnt til Sergeant. Endnu i det følgende Aar var denne Svend Povlsen ansat her, thi da Majoren Henrik Lindenov 28 April 1656 lod nedsætte en Krigsret³⁾, var Sergenten

¹⁾ Efterretn. om de, der havde tjent i Krigen 27 Marts 73. Nr. 409.

²⁾ Skaanske Handl. Nr. 885.

³⁾ Skaanske Indl. 28 Apr. 56: Krigsretten angik Lavrits Jensen Smid, der under forrige Krig, som Følge af den store Mangel paa Førere, var ansat som Kaptajn des Armes eller Vaabenmester under Gjønge Herreds Kompagni og nu havde

Medlem af denne. Og i «nogle Forestillinger¹⁾ angaaende Landkrigsvæsenet fra 1657—59» nævnes denne Sergeant igen sammen med sin Kaptajn Peder Bilde den 13 Maj 1657 som gamle Officerer, der ikke havde nogen Ansættelse i Hæren; men da dette netop var paa en Tid, da Gjøngehøvdingen var allerivrigst sysselsat med at hverve og samle sine Dragoner i Engelholm, ses det, at den her anførte Svend Povlsen ikke har noget med den søgte at gøre. Paa selv samme Maade gaar det med en Fændrik Svend Povlsen, som tvende Gange i Sommeren 1657, den 21 Juli og 8 August, sad blandt Dommerne i de Krigsretter²⁾, som Jakob Grubbe lod nedsætte paa Fæstningen Kristianopol. Endnu nævnes i Rigens Generalkommissær Knud Ulfeldts Regnskaber³⁾ en Gefrejder Svend Povlsen under Major Dumbars Kompagni, som for Tiden fra Philip Jacobi til 30 Juli 1641 faar udbetalt i Lønning 9¹/₂ Rdl. 1 Ort 19¹/₂ ß; han blev da Korporal under Kaptajn Hans Petersens Kompagni i Steden for Jens Bay, der fratraadte denne Stilling, og endnu den 1 Maj 1643 er

lovet at holde alle Regimentsbøsserne vedlige, men forsomte denne Bestilling saa fuldstændig, at han endog sad og drak i sit Hus med Musketererne i Steden for at passe sin Vagt. Lavrits Smid dømmes derfor efter Lovens Artikel 133 «fra Kompagniet foruden Kaarde og Pas». Til at fælde denne Dom var Sergenten med og underskrev egenhændig sit fulde Navn *Suend Pouelsen*, medens den søgte Svend Povlsen, Gjøngehøvdingen, nøjedes paa hin Tid med paa Breve og Kvitteringer at sætte sit røde Laksejl og ved Siden deraf at tegne sit Bomærke.

¹⁾ Skaanske Handl. Adskill. Forestill. 1657—59.

²⁾ Skaanske Indl. 1657.

³⁾ Skaanske Handl. Nr. 864, Bil. 95.

han Korporal ved samme Kompagni og faar da udbetalt et Aars Besoldning med 45^{1/2} Rdl. 12 þ. Denne Korporal kunde være den senere bekendte Svend Povlsen, som saa efter 1 Maj 1643 kan have begyndt at hverve et Kompagni Dragoner. Der findes flere Omstændigheder, som tyde hen paa, at det forholder sig saaledes. Gjengehøvdingen var, for at nævne en enkelt Ting, godt kendt i det sydlige Halland, han hvervede i den følgende Krig sine fleste Dragoner her, og paa Tinge er det nok, naar Vidnerne blot nævne Navnet Svend Povlsen, saa er han kendt Mand, uden at det behøves nærmere at betegnes, hvem der menes. Dette Kendskab i Landet kan nævnte Korporal Svend Povlsen tænkes at have naaet ved, at netop begge de Kompagnier, han havde staaet ved, baade Dumbars og Hans Petersens, havde ligget i Halland¹⁾. Ved senere at hverve Dragoner kunde han benytte dette Kendskab, udvide det og vinde Agtelse og Tillid som Fører. At Gjengehøvdingen havde en saadan Tillid her, ses deraf, at da han i 1657 igen begyndte at hverve Dragoner, meldte der sig straks en gammel Gefrejder Karl Ennersen, der havde ligget, først som menig Soldat fra 1637—44, og derefter som Gefrejder paa Laholm Slot²⁾. Og at Svend Povlsen maa have kendt Karl Ennersen forhen, fremgaar deraf, at han straks ansatte ham som Kaptajn d'armes eller Vaabenmester ved sit Kompagni Dragoner, saa snart han havde meldt sig.

I 1657 var Svend Povlsen Husejer i Halland.

¹⁾ Halmstads Lensregnskab 1640—45.

²⁾ Laholms Lensregnskab 1637—44.

Saafermt man forudsætter, at han ogsaa var bosiddende der, fremgaar heraf, at han efter Brømsebrofreden og efter, at hans Dragoner vare aftakkede, maa have slaet sig ned i Halland, hvor han under Krigen var bleven kendt. Det kan ikke bestemt paavises, hvorledes Svend Povlsen har faaet Hus og Hjem i Halland; men det er troligt, at det er gaaet til paa følgende Maade: I Halmstad var der 1640 en gammel Løjtnant *Lauritz Christensen*¹⁾, som efter Slotsherrens Befaling havde Opsyn med Brobygning og Voldarbejde, men som samme Aar kom ned i Laholms Len, hvor han fik et Sted og Kongens Bestallingsbrev paa, at han for at eksercere «Bønder-Knegterne» der i Lenet skal have i aarlig Besoldning 60 Rdl. Denne Løjtnant Lauritz Christensen forsvinder med Aaret 1643. Turde man nu forudsætte, at Svend Povlsen har ægtet Lauritz Christensens Enke og med hende faaet Hus og Hjem, samt tillige har overtaget hendes afdøde Mands Bestilling, at eksercere Bønderknægtene i Laholms Len, da forstod man med det samme, hvorledes Svend Povlsen kunde have den Magt over Sydhallands Befolkning, som det siden viste sig, at han havde, naar han paa sit første Opraab kunde faa Mand efter Mand til at gaa med i Kampen for Genforeningen med Danmark. De unge Karle, han havde ekserceret med trindt om i Sognene, havde han vel da samtidig med Eksercitsen mindet om den gamle Forbindelse med Danmark, om Krigens Eventyrbedrifter og om, hvor ønskeligt det vilde være, naar den belejlige Tid kom, da igen at rive sig løs fra Sverige. Og da

¹⁾ Laholms Lensregnskab 1637—44.

var det en selvfølgelig Sag, at Stifsønnen maatte hedde Niels Lauritzen, som ogsaa at han kunde kende noget til Mønsterskrivertjenesten fra sin afdøde Faders Tid af. Men da vilde det ogsaa være fuldt forstaaeligt, at Svend Povlsen, der i denne Stilling maatte staa i svensk Tjeneste, aldrig senere hen, efter at han i Spidsen for sine Dragoner, sine fordums Lærlinge, havde vendt sine Vaaben mod Sverige, nogen Sinde tiere turde vende tilbage til sit Hus i Halland.
